

ΑΣΙ Χώρος

Κείμενα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης

2015

21

Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρος

Διεύθυνση:
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ
Πεδίον Άρεως, 383 34 ΒΟΛΟΣ
<http://www.aeihoros.gr>, e-mail: aeihoros@prd.uth.gr
τηλ.: 24210 – 74486

Επιμέλεια έκδοσης: Εύη Κολοβού
Λαγού: Παναγιώτης Μανέτος
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Γιώργος Παρασκευάς-Παναγιώτης Μανέτος

Ζουμπουλάκης Μ.	4
Οικονομική Πολιτική σε καιρούς κρίσης: Ιστορικά προηγούμενα	
Κατσίκας Δ., Φιλίνης Κ.	21
Κρίση, πιστωτική συρρίκνωση και αγορά εργασίας: Η περίπτωση της Ελλάδας	
Αρβανιτίδης Π., Νασιώκα Φ., Δημογιάννη Σ.	55
Από την κρίση στα κοινά: Ζητήματα αυτοδιαχείρισης στον αγροτικό τομέα	
Σαράτσος Γ., Πολύζος Σ.	82
Τουριστική χωρητικότητα και κύκλος ζωής των τουριστικών περιοχών: Η περίπτωση του Ν. Μαγνησίας	
Προφυλλίδης Β., Μποτζώρης Γ.	107
Οικονομική μεγέθυνση και μεταφορική δραστηριότητα	

Οικονομική πολιτική σε καιρούς κρίσης: Ιστορικά προηγούμενα

Μιχαήλ Ζουμπουλάκης

Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Περίληψη

Η φύση της πρόσφατης ελληνικής κρίσης είναι κυρίως πολιτική και σχετίζεται με 180 χρόνια 'πελατειακού κράτους'. Βασική θέση της παρούσας εργασίας είναι ότι η απάντηση στην κρίση δεν μπορεί να είναι λιγότερο κράτος, αλλά αποτελεσματικότερο κράτος. Δεν υπάρχει ιστορικό προηγούμενο χώρας που κατάφερε να εξέλθει από μια αθροιστική ύφεση άνω του 23%, χωρίς ενεργητικές πολιτικές που στοχεύουν στην τόνωση της ζήτησης. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται τα αίτια της ελληνικής κρίσης και τα οικονομικά αποτελέσματα της πολιτικής των μνημονίων. Στη συνέχεια γίνεται μια συνοπτική αναφορά συγκεκριμένων ιστορικών παραδειγμάτων χωρών που εφάρμοσαν ενεργητικές πολιτικές εξόδου από τις τρεις μέχρι σήμερα μεγαλύτερες υφέσεις. Στο συμπέρασμα προτείνονται επτά στόχοι πολιτικής για ένα αποτελεσματικότερο κράτος. Αναγκαία προϋπόθεση επίτευξης αυτών των στόχων είναι η θέσμιση συγκεκριμένων αλλαγών στο οικονομικό και πολιτικό σύστημα.

Λέξεις κλειδιά

οικονομική κρίση, θεσμική οικονομική, παγκόσμια οικονομική ιστορία, ελληνική οικονομία

Economic policy during crisis: Lessons from history

Abstract

The nature of the recent Greek economic crisis is mainly politic and related to 180 years of clientelism. Our main thesis here is that the answer to the crisis cannot be less state but a more effective state. History teach us that there is not any historical precedent of a country that escaped from a total depression of more than 23% without an active economic policy aiming at regenerating the aggregate demand. In the first part of this paper, we present the causes of the Greek crisis as well as the consequences of the first two programs of austerity emanating from the MOU's between Greece and its creditors. In the next section, we present briefly specific historical examples of countries that have pursued active policies to escape the three biggest economic crises. In our conclusion, we suggest seven policy objectives for a more efficient state. A necessary condition to reach these objectives is the institutionalization of specific reforms in the Greek economic and political system.

Keywords

crisis, economic crisis, global economic history, greek economy, institutional economics

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Παραφράζοντας τον ορισμό του φόρου, η πολιτική συναλλαγή (‘ρουσφέτι’) αποτελεί εθελοντική εισφορά του πολίτη έναντι ειδικού ανταλλάγματος εκ μέρους του εκλεγμένου πολιτικού του εκπροσώπου. Η έκταση και το ιστορικό βάθος του φαινομένου έχουν αποτιμηθεί πολλές φορές (Τσουκαλάς, 1977; Δερτιλής, 2006; Κωστής, 2013). Το πελατειακό σύστημα στην Ελλάδα έδωσε τη δυνατότητα στις κυβερνήσεις να κτίσουν ένα κράτος άδικο και αναποτελεσματικό, ωφέλιμο σε όσους πολίτες είχαν πρόσβαση στην κατανομή της όποιας εξουσίας, σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο. Μετά το 1981, το πελατειακό κράτος «κοινωνικοποιήθηκε» και έγινε από προσωπικό, κοινωνικό. Το μείζον πολιτικό αίτημα ήταν η ικανοποίηση όλων των διαφορετικών κοινωνικών συμφερόντων των «μη-προνομιούχων», μέσα από το κράτος και τους αυξανόμενους πόρους του από την ΟΚ/ΕΕ και από δανεισμό (Κωστής, 2013: 809). Ως αποτέλεσμα, τα δημόσια ελλείμματα από 10% το 1981, αυξήθηκαν σε 13% το 1990, μειώθηκαν λόγω ΟΝΕ σε 3% το 2000 για να απογειωθούν πάλι στο 15,4% το 2009. Τα ελλείμματα καλύφθηκαν κυρίως με δανεισμό: το

δημόσιο χρέος από 20% του ΑΕΠ το 1974, έγινε 48% το 1981 και 109% το 1996, υποχώρησε στο 99% το 2001 λόγω ΟΝΕ για να ανεβεί εκ νέου στο 111% το 2005 και στο 129% το 2009 (Γιαννίτσης 2005: 82, ΚΕΠΕ 6/2014). Την τελευταία περίοδο πριν την κρίση, οι δημόσιες δαπάνες αυξήθηκαν από 44% του ΑΕΠ το 2005, σε 53% το 2009, όταν ο ΜΟ στην ΕΕ27 ήταν 51%. Ταυτόχρονα τα έσοδα μειώθηκαν από 39% του ΑΕΠ το 2005, σε 37% το 2009 (ΚΕΠΕ 15/2011), ενώ ο ΜΟ στην ΕΕ27 ήταν 44,1% (Eurostat). Εν συντομία, ενώ το ελληνικό ΑΕΠ διπλασιάστηκε σε 40 χρόνια, το δημόσιο χρέος εξαπλασιάστηκε!

Στην ουσία φτάσαμε στη δημοσιονομική κατάρρευση του 2009 ως αποτέλεσμα μιας μακράς ιστορικής εξέλιξης, στο τέλος της οποίας χρεοκόπησε το μεταπολιτευτικό μοντέλο διακυβέρνησης και ανάπτυξης. Η ένταξη της χώρας στη ζώνη του ευρώ απλώς επιτάχυνε την πορεία προς την κατάρρευση, καθώς δόθηκε πολύ πιο εύκολη πρόσβαση σε φθηνότερο δανεισμό. Κράτος, επιχειρήσεις και ιδιώτες καταλάωναν πολύ περισσότερα από όσα παρήγαγαν, χάρη στα δάνεια, συγκαλύπτοντας τη μείωση των επενδύσεων και της συνολικής κερδοφορίας μετά το 2006 (Τσαλίκη και Τσουλφίδης, 2013: 229). Η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 ήρθε σαν αποτέλεσμα μιας συγκυρίας παραγόντων με κυριότερες την τεράστια ανισορροπία στις διεθνείς συναλλαγές, την υπερβολική τραπεζική επέκταση και μόχλευση και τα μεγάλα κενά έλεγχου και εποπτείας του χρηματοπιστωτικού τομέα (Κολλίντζας και Ψαλιδόπουλος, 2009). Λόγω της τεράστιας απώλειας κεφαλαίων από τη διεθνή κρίση, οι εν δυνάμει δανειστές της χώρας ζητούσαν πλέον απαγορευτικά επιτόκια για να πάρουν το ρίσκο της δικής μας ενδεχόμενης χρεοκοπίας. Τους πρώτους μήνες του 2010 η Ελλάδα έφτασε στη χρεοκοπία όταν οι «αγορές» (δηλαδή τράπεζες, επενδυτικά κεφάλαια, ασφαλιστικά ταμεία και όποιοι διαχειρίζονται αποθέματα κεφαλαίων) έχασαν την εμπιστοσύνη τους, εκτιμώντας ότι η Ελλάδα δεν θα ήταν πλέον σε θέση να εξοφλεί κανονικά τα κρατικά ομόλογα. Διάφορα λάθη τακτικής (η διόγκωση του ύψους του ελλείμματος του 2009, λάθη επικοινωνίας) και η κωλυσιεργία των ηγετών της Ε.Ε., συνετέλεσαν στην προσφυγή σε ένα πρωτόγνωρο τριμερή μηχανισμό στήριξης και ελέγχου.

Η συμφωνία του Μαΐου 2010 ανάμεσα στην Ελλάδα, την ΕΕ και το ΔΝΤ, όπως αποτυπώθηκε στο πρώτο Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής, έσωσε μεν τη χώρα από μίαν άμεση χρεοκοπία με δραματικά βαρύτερες συνέπειες, αλλά επέβαλλε δυσβάστακτα μέτρα άμεσης δημοσιονομικής απόδοσης, που καμιά κυβέρνηση δεν θα υιοθετούσε οικειοθελώς με δεδομένη την πελατειακή δομή του πολιτικού μας συστήματος. Αναμφίβολα, υπήρχε καλύτερο μείγμα μέτρων – ως προς την κατανομή των βαρών στην κοινωνία και ως προς τη στήριξη της παραγωγής, της απασχόλησης και των επενδύσεων – το οποίο όμως θα έπρεπε να έχει ισοδύναμο αποτέλεσμα στη διατηρήσιμη μείωση του ελλείμματος. Ο λόγος που δεν σχεδιάστηκε ένα εναλλακτικό μείγμα πολιτικής

ήταν η αδράνεια των κυρίαρχων πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων που ακόμα και σε τόσο ακραίες οικονομικές συνθήκες προτιμούν είτε να αποφεύγουν την πραγματικότητα, είτε να καταγγέλλουν όσους έχουν την ευθύνη των αποφάσεων, αγνοώντας τις δυνατότητες της χώρας.

Οι στόχοι του πρώτου μνημονίου αποδείχτηκαν γρήγορα ανέφικτοι: τα δάνεια ήταν υπέρογκα, τα επιτόκια υψηλά, ο χρόνος αποπληρωμής τους εξαιρετικά βραχύς, ενώ και τα έσοδα των ιδιωτικοποιήσεων είχαν υπερεκτιμηθεί. Ταυτόχρονα, οι προβλέψεις για τις επιπτώσεις των μέτρων στην ύφεση αποδείχθηκαν λανθασμένες (Petralias et al., 2013). Τα γεγονότα που ακολούθησαν την κατάρρευση της Κυβέρνησης Παπανδρέου είναι γνωστά: η Κυβέρνηση σωτηρίας υπό τον Λουκά Παπαδήμο οδήγησε στην αναδιαπραγμάτευση του μνημονίου, στην απομείωση της ονομαστικής αξίας του χρέους κατά 53,5% (από 207 σε 95 δις), στην επιμήκυνση της εξόφλησής του κατά 30 χρόνια και στη μείωση επιτοκίου στο 3,65%, με ετήσιο όφελος από τόκους 7,5 δις. Αναμφισβήτητα πρόκειται για τη μεγαλύτερη αναδιάρθρωση δημοσίου χρέους παγκοσμίως μετά το 1950. Η τρικομματική κυβέρνηση συνεργασίας του Ιουνίου 2012, πέραν όλων των άλλων στόχων, πέτυχε μια νέα συμφωνία για το χρέος στις 26/11/2012 με τέσσερις νέους όρους: 1) Μείωση επιτοκίου δανεισμού του 1ου προγράμματος κατά 1 μονάδα, 2) Μείωση κόστους εγγυήσεων για δάνεια EFSF, 3) Επιμήκυνση ωρίμανσης διμερών δανείων κατά 15 έτη και αναβολή πληρωμής τόκων δανείων EFSF κατά 10 έτη, 4) Δέσμευση ΕΕ-17 για κατάθεση κερδών από επαναγορά ελληνικών ομολόγων υπέρ λογαριασμού εξυπηρέτησης ελληνικού χρέους (Eurogroup Statement on Greece 27/11/2012).

Αποτιμώντας συνοπτικά τα αποτελέσματα των πολιτικών που συνόδευσαν τα δύο χρηματοδοτικά μνημόνια, πρέπει να πούμε ότι ήταν μεικτά. Κατ'αρχήν τα θετικά:

1. Μείωση δημοσίου ελλείμματος κατά 90% από €36,3 δις σε 3,8 δις (IOBE). Μείωση δαπανών κατά 30% (από €125 σε 88 δις)
2. Βελτίωση ανταγωνιστικότητας: μείωση κόστους εργασίας (δείκτης από 113 σε 97), μείωση λιανικών τιμών (2013: -1,5%)
3. Πλεόνασμα στο Ισοζύγιο Τρεχ. Συναλλαγών: 2010-2013 με άνοδο των εξαγωγών κατά 21%, και μείωση των εισαγωγών κατά 15% (Προβόπουλος 2014)
4. Εξυγίανση του τραπεζικού τομέα με λιγότερες και ισχυρότερες τράπεζες με κεφαλαιακή επάρκεια
5. Σοβαρή υποχώρηση του κόστους δανεισμού: μείωση της διαφοράς επιτοκίου των ελληνικών 10ετών ομολόγων έναντι των γερμανικών στις 416 μονάδες, έναντι των 2980 μον. του Μαΐου 2012 (Μηνιαία έκθεση ΚΕΠΕ 6/2014)

Υπάρχουν ωστόσο και σοβαρότατα αρνητικά αποτελέσματα, που πολύ συνοπτικά είναι:

1. Οι άνεργοι από 325.000 (6,6% του εργατικού δυναμικού) το 2008, αυξήθηκαν σε 1,4 εκ. (27,5%) το 2013, εκ των οποίων το 65% μακροχρόνια άνεργοι (ΙΟΒΕ 2013)
2. Υπήρξε δραματική μείωση ΑΕΠ από €233 δις το 2008 σε 182 δις το 2013 (πτώση 23%)
3. Το Δημόσιο Χρέος παρέμεινε πολύ υψηλό 175% (318 δις), παρά το 'κούρεμα' του 2011
4. Οι τιμές ακινήτων σημείωσαν μεσοσταθμική πτώση κατά 42% σε πέντε χρόνια ('Η' 22/1/2014)
5. Οι καταθέσεις στις ελληνικές τράπεζες μειώθηκαν από €247 δις το Δεκέμβριο του 2009 σε 163 δις το Δεκέμβριο του 2013 (πτώση 31%- στοιχεία ΤτΕ)
6. Σημειώθηκε μεγάλη επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου: από 88% του ΜΟ της ΕΕ28 το 2010 σε 75% το 2012 (ΚΕΠΕ)
7. Υπήρξε μικρή άνοδος φτώχειας από 20% το 2009 σε 21,3% το 2012, λόγω της ραγδαίας επιδείνωσης του ΑΕΕ, ιδίως για τους νέους (16-29 ετών) και τους ηλικιωμένους (65+ ετών), αλλά και διεύρυνση της ακραίας φτώχειας από 2,2 σε 14% του πληθυσμού (Matsaganis, 2013)
8. Οι εισοδηματικές ανισότητες αυξήθηκαν: ο Gini αυξήθηκε από 0.347 σε 0.368 μεταξύ 2010 και 2012. Μέσα σε 2 χρόνια το ανώτερο 20% αύξησε τη διαφορά του από το φτωχότερο 20% από 6 σε 7,5 φορές (Matsaganis, 2013).

Παρά την αντιστροφή του κλίματος σήμερα (ΚΕΠΕ 6/2014), οι αρνητικές συνέπειες θα είναι παρούσες στην ελληνική κοινωνία για ένα διάστημα αρκετών ετών, και οποιαδήποτε πρόβλεψη του χρόνου επιστροφής στην προ της κρίσης εποχή είναι παρακινδυνευμένη.

2. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΑ ΚΡΙΣΕΩΝ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥΣ

Η Ελλάδα έχει μια ανεπτυγμένη καπιταλιστική οικονομία που υπόκειται στις διεθνείς διακυμάνσεις και κρίσεις. Αλλά και στις προηγούμενες μεγάλες διεθνείς οικονομικές κρίσεις, η Ελλάδα επηρεάστηκε και ακολούθησε με κάποια χρονική υστέρηση τις διεθνείς εξελίξεις. Θα περιγράψουμε στη συνέχεια τις τρεις μεγαλύτερες κρίσεις του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, τις πολιτικές εξόδου που ακολουθήθηκαν διεθνώς, όπως και στην Ελλάδα¹.

2.1. Η ύφεση του 1873-1896

Η περίοδος μέχρι το 1848 χαρακτηρίστηκε σωστά ως ένα «καθεστώς εκτατικής συσσώρευσης» (Boyer και Mistral, 1983) γιατί εκτός της γεωγραφικής εξάπλωσης, στηρίχθηκε στην όλο και μεγαλύτερη επιδείνωση των όρων εκμετάλλευσης της εργασίας (επέκταση του χρόνου και της ποσότητας εργασίας). Κατά το τρίτο τέταρτο του 19ου

¹ Το Τμήμα 2 αντλεί στοιχεία από δύο δημοσιευμένα κεφάλαια βλ. Ζουμπουλάκης (2003), (2005).

αιώνα παρατηρείται μία εντατικοποίηση της εκμετάλλευσης του συντελεστή εργασίας, με τη ραγδαία εκμηχάνιση της παραγωγής στις ανεπτυγμένες οικονομίες. Η εξάντληση των ορίων αυτού του καθεστώτος συσσώρευσης σήμανε την είσοδο της καπιταλιστικής οικονομίας στην πρώτη της παγκόσμια κρίση, γνωστή ως «μακρά ύφεση» των ετών 1873-1896, που εγγράφεται στο δεύτερο μεγάλο κύμα Kondratiev της περιόδου 1847-1896. Σε αντίθεση με τις «κρίσεις παλαιού τύπου» που χαρακτηρίζονταν από την έλλειψη αγαθών επιβίωσης, λόγω κλιματικών ή πολεμικών καταστροφών, οι νέες κρίσεις «καπιταλιστικού τύπου» είναι κυρίως κρίσεις υπερπαραγωγής². Οι διακυμάνσεις της οικονομικής δραστηριότητας δεν περιορίζονται πλέον στα όρια μιας χώρας, αλλά θίγουν πρώτα τις ανεπτυγμένες οικονομίες, και ακολούθως και τον υπόλοιπο κόσμο. Παρουσιάζουν μια προβλέψιμη περιοδικότητα, θίγουν όλους τους τομείς της οικονομίας και λίγο-πολύ όλες ανεπτυγμένες οικονομίες και τέλος, έχουν ως αφετηρία την χώρα που ηγείται κάθε φορά στην παγκόσμια οικονομία (Rosier, 1988: 20).

Η έξοδος από την «μακρά ύφεση» επιτεύχθηκε χάρη στην πλήρη αναδιοργάνωση της διαδικασίας παραγωγής και του διεθνούς εμπορίου. Η περίοδος 1896-1914 δεν είναι μόνον η εποχή του «ιμπεριαλισμού», αλλά και του υπερ-προστατευτισμού. Στην περίοδο αυτή είναι μετρημένες οι χώρες που έμειναν πιστές στη φιλελεύθερη πολιτική-Βρετανία, Ολλανδία και Δανία (Graff et al., 2014: 75). Ταυτόχρονα είναι και η περίοδος της μεγάλης συγκέντρωσης κεφαλαίου που οδήγησε στη λεγόμενη «δεύτερη βιομηχανική επανάσταση» του εξηλεκτρισμού, του πετρελαίου και των μηχανών εσωτερικής καύσης. Μεγάλες επιχειρήσεις στις ΗΠΑ, τη Γερμανία και την Αγγλία, συγχωνεύθηκαν οριζόντια δημιουργώντας μονοπωλιακά τραστ, ή συγκεντρωποιήθηκαν κάθετα, ελέγχοντας όλα τα στάδια της παραγωγής από την πρώτη ύλη μέχρι το τελικό προϊόν, σε ποσοστά που κυμαίνονται στις ΗΠΑ από 50 έως 84% (Beaud, 1981: 201, Dockès και Rosier, 1983: 134-5). Συχνά αυτή η συγκέντρωση οδήγησε και στη δημιουργία πολυεθνικών επιχειρήσεων: από τις 60 μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις της δεκαετίας του 1970, οι 31 είχαν ήδη δημιουργηθεί πριν το 1915 (Bairoch, 1997, II: 266). Χάρη σε αυτήν την αναδιοργάνωση του κεφαλαίου και της εργασίας το προϊόν της βιομηχανίας στην Ευρώπη γνώρισε το μεγαλύτερο, μέχρι τότε, ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης του (3,5% έναντι 2,2% μεταξύ 1830-1890). Ταυτόχρονα, η συγκεντρωποίηση του κεφαλαίου, συνέπεσε με τη μεγαλύτερη συνδικαλιστική συσπείρωση στην ιστορία, παράλληλα με την εξάπλωση των σοσιαλιστικών ιδεωδών (Beaud, 1981: 190). Ο «Μεγάλος πόλεμος» ξέσπασε σε μία περίοδο μεγάλης ανάπτυξης, οξυτάτων κοινωνικών αντιθέσεων και έντονου εθνικού προστατευτισμού, αρκετοί δε όπως ο Lenin, αλλά και ο Schumpeter θα επισημάνουν ότι ήταν συνέπεια αυτού του ανταγωνισμού μεταξύ των μεγάλων οικονομικών δυνάμεων, αλλά και των αντιθέσεων στο εσωτερικό τους.

2 Βλ. Rosier (1988: 6-7), Bairoch (1997, II: 375 κ.έ), Τσουλιφίδης (2009: 145 κ.έ.).

Η διεθνής ύφεση 1873-96 οδήγησε σε πρωτοφανή συρρίκνωση του διεθνούς εμπορίου που επιταχύνθηκε από την έλλειψη πλαισίου προστατευτικής πολιτικής των κρατών και τους εξαιρετικά χαμηλούς δασμούς, με αποτέλεσμα την περαιτέρω εξάπλωση της κρίσης (Baïroch, 1994: 39-40). Η ελληνική οικονομία υπέστη και αυτή τις συνέπειες της παρατεταμένης διεθνούς ύφεσης προς το τέλος της περιόδου, κυρίως όμως στον εξαγωγικό τομέα της γεωργίας (σταφίδα), και ελάχιστα στους υπόλοιπους λόγω του παραδοσιακού αγροτικού χαρακτήρα της. Οι οικονομικές πολιτικές που εφάρμοσαν οι επτά κυβερνήσεις υπό την πρωθυπουργία του Χαρίλαου Τρικούπη (1875-1895) με την ενεργό συμμετοχή του κράτους απάλυναν τις αρνητικές επιπτώσεις της κρίσης, σε μία εθνικά κρίσιμη για την Ελλάδα περίοδο λόγω αύξησης της έκτασης κατά 32% (από 47516 τ.χλμ. σε 63606 τ.χλμ.) και του πληθυσμού της κατά 65% (από 1,5 σε 2,4 εκ. κατοίκους) μετά την προσάρτηση των Ιονίων νήσων και της Θεσσαλίας-Άρτας (Δερτιλής, 2006: 399).

Οι μεγάλες διαρθρωτικές αλλαγές της περιόδου αυτής ήταν αποτέλεσμα της ισχυρής πολιτικής βούλησης του Τρικούπη. Για πρώτη φορά έγινε αντιληπτό ότι το πρότυπο της μονοπαραγωγικής (σταφιδικής) οικονομίας χωρίς εγχώρια βιομηχανία, δεν μπορούσε να εγγυηθεί τη μακροχρόνια οικονομική ανάπτυξη. Ο Τρικούπης ακολούθησε μία συνεπή και με μακροχρόνιο σχεδιασμό πολιτική που απέβλεπε στη σταδιακή εκβιομηχάνιση και στη δημιουργία μεταφορικών υποδομών. Για την υλοποίηση της πολιτικής αυτής ο Τρικούπης δε δίστασε να καταφύγει σε μαζικό εξωτερικό δανεισμό και στη με κάθε τρόπο προσέλκυση των κεφαλαίων των Ελλήνων ομογενών. Τα κεφάλαια των ομογενών εκτός της μαζικής αγοράς γης, όπως στην περίπτωση της Θεσσαλίας, στράφηκαν στη συνέχεια στον τραπεζικό και χρηματιστηριακό τομέα (ίδρυση Γενικής Πιστωτικής Τράπεζας 1872 και του ΧΑΑ το 1875) και λιγότερο στο βιομηχανικό.

Η φιλοσοφία της οικονομικής πολιτικής του Τρικούπη συνοψίζεται σε τρεις στόχους³: α) Δημιουργία έργων υποδομής (οδικό δίκτυο, σιδηρόδρομοι, λιμάνια, αποξηραντικά έργα) που θα συνέβαλλαν στην ανάπτυξη της οικονομίας. Έτσι κατασκευάστηκαν δημόσιοι δρόμοι μήκους 3.270 χμ και σιδηρόδρομοι μήκους 1.590 χμ, έγιναν μεγάλα λιμενικά έργα και βέβαια διανοίχτηκε ο Ισθμός της Κορίνθου. β) Βελτίωση της φερεγγυότητας του ελληνικού κράτους έναντι των ξένων δανειστών του. Εφόσον τα τεράστια για τα ελληνικά δεδομένα δημόσια έργα δεν ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθούν με δημόσια έσοδα ή εσωτερικό δανεισμό, ο Τρικούπης προχώρησε σε οκτώ εξωτερικά δάνεια μέσα σε 12 χρόνια. γ) Εκσυγχρονισμός του φορολογικού συστήματος ώστε να αυξηθούν τα κρατικά έσοδα. Η δημοσιονομική μεταρρύθμιση συνέβαλε θεαματικά στην αύξηση των φορολογικών εσόδων από 2,3%, σε 5% ετησίως. Η αλλαγή της δομής του φορολογικού συστήματος ήταν

³ Για μια σύνοψη της οικονομικής πολιτικής του Τρικούπη βλ. Παπαθανασόπουλος στο Κρεμμυδάς (1999: 138-143) και Τσουλιφίδης (2009: σ. 192 κ.έ).

ακόμη πιο θεαματική ως προς τη μετατόπιση του φορολογικού βάρους από τους άμεσους στους έμμεσους φόρους. Η σχέση άμεσων προς έμμεσους φόρους αντεστράφη πλήρως από 7 προς 3 το 1835, έγινε 2,5 προς 7,5 το 1892 (Δερτιλής, 1993: 29-30). Αυτό μετέφερε τα βάρη της φορολογίας στους κατοίκους των πόλεων, και μάλιστα τους φτωχότερους, προκαλώντας μεγάλη λαϊκή δυσαρέσκεια.

Με δυο λόγια, η οικονομική πολιτική Τρικούπη είχε όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα μιας σύγχρονης παρεμβατικής πολιτικής, αφού και ο ίδιος ρητά θεωρούσε τις δημόσιες επενδύσεις ως τον βασικό παράγοντα πάνω στον οποίο θα στηρίζονταν η οικονομική ανάπτυξη (Προγραμματικές δηλώσεις της Κυβέρνησης Τρικούπη 3/3/1882).

2.2. Η ύφεση του 1929-1938

Η κρίση του 1929 ήταν μία πρωτοφανής κρίση υπερπαραγωγής, αφού το οικονομικό σύστημα παρήγαγε μαζικά περισσότερα από όσα μπορούσε να καταναλώσει, σε πείσμα του δήθεν «νόμου των αγορών» (Say). Ο υπερβολικός δανεισμός των ευρωπαϊκών οικονομιών από τις ΗΠΑ στη διάρκεια του «Μεγάλου Πολέμου», η πτώση των τιμών των αγροτικών προϊόντων, η κατάρρευση του «κανόνα χρυσού» ή ακόμη και η χρηματιστηριακή φούσκα της Νέας Υόρκης ήταν μεν σοβαρές, αλλά δευτερεύουσες αιτίες ως προς την αδυναμία του συστήματος να απορροφήσει την άνοδο της παραγωγικότητας μετά το 1920 (Graff κ.ά., 2014: 207). Η κατωφερής σπείρα των οικονομικών και πολιτικών συνεπειών της διεθνούς κρίσης κατά τη δεκαετία του 1930 είναι πολύ γνωστή: πτώση τιμών - χρεοκοπίες επιχειρήσεων - πτώση βιομηχανικής παραγωγής - πτωχεύσεις τραπεζών - ανεργία. Η μεγαλύτερη κρίση που γνώρισε ως σήμερα το σύστημα εξέθρεψε τους ολοκληρωτισμούς στην Ευρώπη και οδήγησε σε ένα νέο παγκόσμιο πόλεμο (Hobsbawm, 1994: 145 κ.έ.).

Οι συνέπειες ωστόσο της κρίσης δεν ήταν εξίσου δραματικές σε όλες τις καπιταλιστικές χώρες. Τα πράγματα ήταν πολύ χειρότερα στις ΗΠΑ, την Αυστρία, τη Γερμανία και τη Γαλλία, όπου η ύφεση κυμάνθηκε από -20 έως -30%, σχετικά ήπια στη Μεγ. Βρετανία, το Βέλγιο, την Ολλανδία και την Ελλάδα, όπου η ύφεση δεν ξεπέρασε το -10%, ενώ άγγιξε απλώς την Ιταλία, την Πορτογαλία, τη Δανία κ.ά. με μείωση του ΑΕΠ μικρότερη του -5% από το 1929 μέχρι το 1938 (Heikinnen στο Psalidopoulos, 2012: 42). Για την αντιμετώπιση της η πολιτική του New Deal έφερε 15 μείζονες μεταρρυθμίσεις στις 100 πρώτες μέρες της προεδρίας Roosevelt το 1933, σε όλους τους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας: τράπεζες, νομισματική κυκλοφορία, αγροτική πίστη, βιομηχανική πολιτική. Η Γαλλία, αφού γνώρισε μια πενταετία πολιτικής αστάθειας και μεγάλων κοινωνικών αναταραχών, αντιμετώπισε τη βαθειά ύφεση και τον αντιπληθωρισμό με τη παρεμβατική οικονομική και κοινωνική πολιτική των 4 σοσιαλιστικών κυβερνήσεων του Front Populaire (4/6/1936 - 9/4/1938). Η Γερμανία και η Ιταλία είχαν φασιστικές κυβερνήσεις με μια ούτως ή άλλως

αυταρχική οικονομική πολιτική. Πρακτικά, μόνον η Αυστρία ακολούθησε μια φιλελεύθερη πολιτική μένοντας πιστή στο δόγμα του Αυστρομονεταρισμού, γι' αυτό και οι συνέπειες της κρίσης υπήρξαν ολέθριες, τόσο για το οικονομικό σύστημα, όσο και για την πολιτική της τάξη, αλλά και την ίδια την εθνική της ανεξαρτησία (Klausinger στο Psalidopoulos, 2012: 147).

Η διεθνής κρίση του 1929 επηρέασε και την ελληνική οικονομία, επιδεινώνοντας κυρίως τις εξαγωγές αγροτικών προϊόντων, όπως σταφίδα και καπνός (που κάλυπταν από μόνα τους πάνω από 10% του ΑΕΠ) για τα οποία μειώθηκε αισθητά η διεθνής ζήτηση, αλλά και στα εμβάσματα των μεταναστών, τα οποία μειώθηκαν και αυτά. Η κρίση ωστόσο δεν πήρε ποτέ δραματικές διαστάσεις στην Ελλάδα. Είναι χαρακτηριστικό ότι η εικόνα που είχαν οι έλληνες οικονομολόγοι της εποχής για τη συγκυρία ήταν μάλλον θετική (Ψαλιδόπουλος, 1989: 352 κ.έ.). Υπάρχουν μάλιστα απόψεις που λένε ότι η ελληνική οικονομία επηρεάστηκε θετικά από τη διεθνή κρίση του 1930. Όντως, αν λάβει κανείς το 1929 ως έτος βάσης, τότε παρατηρείται ότι η Ελλάδα παρουσιάζει γενικό δείκτη βιομηχανικής παραγωγής το 1932 μεγαλύτερο του έτους 1929. Ωστόσο μία τέτοια ανάλυση αφενός μεν αφορά μόνο στη βιομηχανία, αγνοώντας τους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας, αφετέρου δε αφορά αποκλειστικά στην περίοδο 1929-1932. Γιατί, ενώ αυτά ισχύουν για το σύνολο της βιομηχανικής παραγωγής δεν ισχύουν τα ίδια για όλους τους επιμέρους κλάδους της, και ακόμη λιγότερο για το σύνολο της οικονομίας (Τσουλφίδης, 2009: 259). Όταν ξέσπασε η κρίση, η βιομηχανία στην Ελλάδα βρισκόταν σε διαδικασία ανασύνταξης μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και την έλευση 1,2 εκ. προσφύγων. Η ανάκαμψη της βιομηχανίας μετά το 1932 οφείλεται στην παρεμβατική πολιτική της Κυβέρνησης Βενιζέλου: μεγάλη υποτίμηση (60% έναντι της στερελίνας), πολιτική περιορισμού των εισαγωγών, ενίσχυση της δασμολογικής προστασίας και, τέλος, συστηματικότερη εφαρμογή της προτίμησης των εγχώριων βιομηχανιών στις προμήθειες του Δημοσίου.

Αξιολογώντας συνοπτικά την κρίση στην Ελλάδα διαπιστώνουμε ότι η αγροτική παραγωγή έμεινε στάσιμη σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920, αν η σύγκριση γίνει ως προς το έτος 1917, όπου παρουσιάστηκε μια θεαματική άνοδος του εισοδήματος της υπαίθρου συμπαρασύροντας το συνολικό ΑΕΠ. Αν επικεντρωθούμε στην περίοδο 1928-32 παρατηρούμε ότι το εισόδημα των κατοίκων της υπαίθρου υπέστη τη μεγαλύτερη μείωση. Η πραγματικότητα της κρίσης ήταν πιο δραματική όσον αφορά στην απασχόληση και την ανεργία. Ακόμη και αν τα διαθέσιμα στοιχεία υποεκτιμούν το ποσοστό «ανεργίας», η επίσημη ανεργία την περίοδο της μέγιστης κάμψης (1932) τριπλασιάζεται σε σχέση με αυτήν του 1928, 8,6% αντί 2,8% (Κωστής, 1986: 127). Η απότομη αύξηση της ανεργίας, έστω και αν παρέμενε σχετικά χαμηλή, υποδεικνύει μία σαφή επιδείνωση του εισοδήματος των μισθωτών, παρόλο που το εισόδημα των πόλεων παρουσιάζει ελαφρά μόνον κάμψη

μεταξύ 1930 και 1932 (Τσουλφίδης, 2009: 261). Η κρίση του 1929 αντιμετωπίστηκε με μεγάλα προγράμματα δημοσίων έργων που εκτόξευσαν τις δημόσιες δαπάνες στο 57% του ΑΕΠ (οδοποιία, έγγειες βελτιώσεις στη Μακεδονία), με στιβαρή πιστωτική πολιτική (ίδρυση ΑΤΕ, ίδρυση ΤτΕ), αλλά και με πολλές άλλες μεταρρυθμιστικές δράσεις (αγροτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση) που συγκρότησαν την πλέον γόνιμη και φιλόδοξη οικονομική πολιτική στην ιστορία του ελληνικού κράτους (Κωστής, 2013: 626).

2.3. Η ύφεση του 1973-1974

Η μεταπολεμική ανάπτυξη των «τριάντα ένδοξων χρόνων» 1945-1973 (4,6% ετησίως στις χώρες του ΟΟΣΑ), θα στηριχτεί και πάλι σε μία πλήρη αναδιοργάνωση του παγκόσμιου καθεστώτος συσσώρευσης. Η μαζική παραγωγή που εξασφαλίζεται από τον προωθημένο τεχνικό καταμερισμό της εργασίας, θα συμπληρωθεί ευφύως με τη μαζική κατανάλωση. Χάρη σε μια παλιά συνταγή του Henry Ford, που την εφάρμοσε στα εργοστάσιά του ήδη από το 1912, οι ανεπτυγμένες οικονομίες θα στηρίξουν την αγοραστική δύναμη των μισθωτών δημιουργώντας τις προϋποθέσεις μαζικής εγχώριας κατανάλωσης που τόσο έλειψε στη δεκαετία του 1920. Η άνοδος της παραγωγικότητας θα συμπληρωθεί αυτή τη φορά με μία σημαντική άνοδο του πραγματικού εισοδήματος των μισθωτών, δημιουργώντας τη γνώριμη «καταναλωτική κοινωνία». Ταυτόχρονα η ενεργός συμμετοχή του κράτους (οι κρατικές δαπάνες καλύπτουν πάνω από 1/3 του ΑΕΠ), θα δημιουργήσει νέα απασχόληση και εισόδημα, διευρύνοντας ακόμη περισσότερο την ιδιωτική κατανάλωση. Ως συνέπεια, το διεθνές εμπόριο γνωρίζει πρωτοφανείς ρυθμούς επέκτασης έως και 8% ετησίως (Graff κ.ά., 2014: 275). Η πετρελαϊκή κρίση του 1972-73 θα φέρει στασιμότητα (επιβράδυνση της αύξησης του ΑΕΠ των ανεπτυγμένων χωρών από 5% τη δεκαετία του 1950 και '60 σε 2,5% τη δεκαετία του 1970) και πληθωρισμό (από 5 σε 9,9% αντίστοιχα), ωθώντας τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις σε ενεργές πολιτικές με αμφίβολη επιτυχία. Αντίθετα, οι φιλελεύθεροι πειραματισμοί της δεκαετίας του 1980, κυρίως στις ΗΠΑ και τη Μ. Βρετανία, αντιμετώπισαν ριζικά τη στασιμότητα και τον πληθωρισμό, αλλά με μια τεράστια αναδιανομή εισοδημάτων σε βάρος των μισθωτών.

Στην Ελλάδα η κατάσταση άλλαξε άρδην τα δύο τελευταία χρόνια της δικτατορίας, αφού οι πολιτικές τόνωσης της ζήτησης μέσω της ανεξέλεγκτης κρατικής χρηματοδότησης της οικοδομής και του τουρισμού εξάντλησαν τα όριά τους. Πράγματι, η συνολική ζήτηση άρχισε να αυξάνεται με ρυθμούς μεγαλύτερους από τη συνολική προσφορά επιταχύνοντας δραματικά τον πληθωρισμό: από 4,3% το 1972, αυξήθηκε σε 15,5% το 1973 και σε 26,9% το 1974. Συγχρόνως, η πετρελαϊκή κρίση του 1973 και η κατάρρευση του διεθνούς νομισματικού συστήματος των συμφωνιών του Bretton Woods επιδείνωσαν δραματικά την οικονομία, τροφοδότησαν περαιτέρω τον ήδη υψηλό πληθωρισμό (26%), υποσκάπτοντας

το επίπεδο διαβίωσης του πληθυσμού και μαζί με αυτό την ανοχή προς το δικτατορικό καθεστώς, επιταχύνοντας την ανατροπή του και την επαναφορά των δημοκρατικών θεσμών στη χώρα (Τσουλφίδης, 2009: 325).

Οι μεταδικτατορικές κυβερνήσεις Καραμανλή (1974-1981) είχαν ως οικονομικούς στόχους την επάνοδο στη νομισματική ισορροπία και την ανάπτυξη. Ο Καραμανλής συνέχιζε να θεωρεί, όπως και πριν τη δικτατορία, ότι «επιβάλλεται, όπου συμφέρει κοινωνικά και οικονομικά, η ανάληψη οικονομικών και μάλιστα επενδυτικών πρωτοβουλιών από το ίδιο το κράτος, ακόμη και στον τομέα της βιομηχανίας». Υλοποιώντας αυτήν την οικονομική αντίληψη, η κυβέρνηση επέκτεινε το δημόσιο τομέα, προωθώντας ένα τολμηρό πρόγραμμα κρατικοποιήσεων (Ολυμπιακή Αεροπορία, αστικές συγκοινωνίες, τράπεζες κ.ά.) και κρατικών επενδύσεων στη βιομηχανία (ΕΑΒ, ΔΕΠ, ΔΕΠΟΣ), αλλά και προώθησης των ιδιωτικών μέσω της ΕΤΒΑ. Ταυτόχρονα, δημιουργήθηκαν επιπλέον δημόσιοι οργανισμοί επιφορτισμένοι με ζητήματα, όπως η προώθηση των εξαγωγών (ΟΠΕ), ενώ εξ αιτίας των ελληνοτουρκικών διαφορών αυξήθηκαν και οι αμυντικές δαπάνες μέχρι το 7% του ΑΕΠ. Η κυβέρνηση κατάφερε μάλιστα να αναπτύξει με ταχείς ρυθμούς την οικονομία (6,9 και 7,2% κατά τα έτη 1976 και 1978), αυξάνοντας όμως σημαντικά τους μισθούς και τη δημόσια κατανάλωση. Η δημόσια κατανάλωση (μισθοί, συντάξεις, επιδοτήσεις κ.λπ.) αυξάνονταν γρηγορότερα από τις δημόσιες επενδύσεις, περνώντας από το 19,4% το 1974, στο 26,7% του ΑΕΠ το 1981 (Καζάκος, 2001: 304 κ.έ). Λόγω του υπάρχοντος υψηλού πληθωρισμού (26,9%, το 1974), η ικανοποίηση των αιτημάτων για αυξήσεις μισθών υπερέβη την άνοδο της παραγωγικότητας, αυξάνοντας υπερβολικά το κόστος εργασίας. Η ελληνική οικονομία βρέθηκε έτσι σε μία περίοδο «σιωπηρής κρίσης» χωρίς υψηλή ανεργία, συγκράτησης των πραγματικών μισθών, αλλά και συμπίεσης των κερδών (Τσαλίκη και Τσουλφίδης, 2013: 227).

3. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Οι θεσμοί κάθε χώρας αποκρυσταλλώνουν τις κοινωνικές δομές (κράτος, πολιτικό σύστημα, φορολογικό σύστημα, τραπεζικό κ.λπ.), αλλά και τους κανόνες και τις αξίες της ιστορικής συγκυρίας και εγγυώνται τη σταθερότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Ταυτόχρονα, οι θεσμοί μέσω των οποίων λειτουργεί η αγορά, είναι υπεύθυνοι για τη δημιουργία κινήτρων ή αντικινήτρων που εξηγούν την αποτελεσματικότητα μιας οικονομικής οργάνωσης ή ενός συστήματος. Πέραν των γνωστών κινήτρων μεγιστοποίησης της ατομικής ωφέλειας, αναγνωρίζεται σήμερα ότι οι θεσμοί, επηρεάζοντας τον τρόπο δράσης των οικονομικών παραγόντων, επιτρέπουν σε μία οικονομία να είναι περισσότερο ή λιγότερο αποτελεσματική, περισσότερο ή λιγότερο ασφαλής και αποδοτική (North, 2005: 11). Οι πολιτικοί θεσμοί μιας χώρας επιτελούν σε κάθε περίπτωση, όποιο και αν είναι το ιδεολογικό πρόσημο της

εκάστοτε κυβέρνησης, ένα κομβικό ρόλο που εν πολλοίς δεσμεύει τη μακρόχρονη πορεία μιας χώρας. Από την τεράστια βιβλιογραφία, αξίζει ενδεικτικά να αναφέρουμε την πιο πρόσφατη εμπειρική μελέτη, σε 62 κράτη και 670 περιφέρειες, των Acemoglu, Gallego και Robinson (2014) που αποδεικνύει ότι η μακροχρόνια επίδραση των πολιτικών θεσμών που καθορίζουν την παραγωγή ανθρώπινου κεφαλαίου εξηγεί σε ποσοστό 25 έως και 35% τις μεταξύ τους διαφορές σε επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης.

Με βάση τα παραπάνω, είναι εμφανές ότι η αποτελεσματική αντιμετώπιση της οικονομικής ύφεσης προϋποθέτει θεσμικές μεταρρυθμίσεις, τόσο σε επίπεδο οικονομικών θεσμών όσο και σε επίπεδο καθαρά πολιτικών θεσμών, με δεδομένη την πολιτική φύση της κρίσης στην Ελλάδα. Λόγω της θέσης της χώρας μας στην ΟΝΕ, είναι επίσης δεδομένο ότι η όποια ελληνική προσπάθεια οφείλει να εγγραφεί σε ένα ευρύτερο σχέδιο θεσμικών αλλαγών στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

3.1. Αλλαγές σε ευρωπαϊκό επίπεδο

Η αρχιτεκτονική της ΟΝΕ έχει πρόσφατα επικριθεί έντονα εξ αιτίας της υπερβολικής εμμονής της στη νομισματική σταθερότητα. Σήμερα γίνεται ολοένα και ευρύτερα αποδεκτό ότι χωρίς πραγματική σύγκλιση δεν είναι εφικτή η διατήρηση της σταθερότητας του Ευρώ. Απαιτείται τραπεζική, εισοδηματική και φορολογική σύγκλιση με παράλληλη πλήρη αναθεώρηση των κριτηρίων του Μάαστριχτ. Ειδικά για το πρόβλημα του χρέους αναγνωρίζεται ότι είναι πανευρωπαϊκό και σε ένα μεγάλο βαθμό οφείλει να έχει και λύσεις σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Όσον αφορά στην Ελλάδα απαιτούνται συγκεκριμένες λύσεις με την παρακάτω σειρά προτεραιότητας:

1. Νέο αίτημα αναδιάρθρωσης του χρέους με επιμήκυνση όσων δανείων δεν μπήκαν στη συμφωνία του Νοεμβρίου 2012 και μείωση των επιτοκίων στα ίδια επίπεδα,
2. διαχείριση μέρους του χρέους από την ΕΚΤ με έκδοση ελληνικών ομολόγων από την ΕΚΤ ώστε να αναβαθμιστούν στην υψηλότερη δυνατή αξιολόγηση (AAA), με όρους αποδεκτούς από τους επενδυτές,
3. ΑΞΕ από Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων με ευρωπαϊκό έλεγχο και εποπτεία,
4. έκδοση ‘ευρω-ομολόγου’ ώστε οι πλεονασματικές χώρες να “δανείσουν” πιστοληπτική ικανότητα στις ελλειμματικές.

Αυτές, οι πανευρωπαϊκού χαρακτήρα λύσεις δεν αποτελούν άλλοθι καθυστερήσεων των απαραίτητων μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα. Αν συνεχίσουμε να παράγουμε νέα ελλείμματα, ακόμη και αν διαγράφαμε με κάποιο τρόπο ολόκληρο το χρέος, σε λιγότερο από δέκα χρόνια θα ήμασταν στο ίδιο σημείο! Χρειάζεται προσήλωση στο πρόγραμμα δημοσιονομικής εξυγίανσης και αποφασιστικότητα στο δρόμο των μεταρρυθμίσεων. Όπως πολύ σωστά γράφτηκε, «το μνημόνιο υποκατέστησε αρχές που είχαν αποδειχθεί

ανίκανες να σχεδιάσουν και να εφαρμόσουν ένα πρόγραμμα σταδιακών μεταρρυθμίσεων» (Καζάκος, 2011: 83). Αναφέρουμε στη συνέχεια αυτές που είναι κατά τη γνώμη μας οι σημαντικότερες.

3.2. Επτά προτάσεις για ένα αποτελεσματικότερο κράτος

1. Περιορισμός της παραοικονομίας που σήμερα υπολογίζεται σε ~35% ΑΕΠ, αντιστοιχώντας σε περίπου €60 δις. Τα οφέλη που θα προκύψουν θα μειώσουν ανάλογα τη σχέση χρέους/ΑΕΠ.
2. Αλλαγές στη φορολογία: Τα ζητούμενα παραμένουν διαχρονικά ίδια και απλησίαστα: ΑΠΛΟΠΟΙΗΣΗ-ΠΛΗΡΟΤΗΤΑ-ΣΥΝΕΠΕΙΑ. Τα φορολογικά έσοδα παραμένουν χαμηλά (κάτω από 35% του ΑΕΠ ενώ στην ΕΕ27 είναι πάνω από 40%), ενώ τα φορολογικά βάρη είναι άδικα κατανεμημένα. Οι μισθωτοί και συνταξιούχοι δηλώνουν ένα μέσο ετήσιο εισόδημα €15215, ενώ οι ελεύθεροι επαγγελματίες «εμφανίζουν» ετήσια εισοδήματα €5771 για το 2011 (Karavitis, 2013: 35)
3. Απελευθέρωση επιχειρηματικότητας, αλλά και στοχευμένες δημόσιες επενδύσεις, γιατί δεν υπάρχει ιστορικό προηγούμενο χώρας που κατάφερε να βγει από την ύφεση χωρίς δημόσιες επενδύσεις:
 - Αναγκαία αλλαγή του τρόπου παροχής κινήτρων στους ιδιώτες: όχι πια επιδοτήσεις ή χαριστικά δάνεια (πχ. καλή πρακτική του «Εξοικονομώ κατ'οίκον»).
 - Ενίσχυση τομέων υψηλής παραγωγικότητας και εξαγωγικού χαρακτήρα: φαρμακοβιομηχανία (γενόσημα), ιχθυοκαλλιέργειες, ναυτιλία, ιατρικός και συνεδριακός τουρισμός, υπηρεσίες προς ηλικιωμένους, ΑΠΕ και διαχείριση αποβλήτων (McKinsey, 2011). Μέσα στην κρίση το 90% των νέων επιχειρήσεων άνοιξε σε μη-παραγωγικούς κλάδους χαμηλής ΠΑ-καινοτομίας (εστίαση, τουρισμός, εμπόριο), παρόλο που το 73% της απασχόλησης ανήκει στους παραγωγικούς κλάδους (Κ 19/1/2014). Αυτό αποδεικνύει ότι το παραγωγικό μοντέλο της χώρας δεν αλλάζει χωρίς κρατική καθοδήγηση.
 - Τυποποίηση αγροτικών προϊόντων και εντατικοποίηση παραγωγής διατροφικών ειδών σε έλλειψη (πχ. οσπρίων, όπου εισάγουμε το 85% των ετήσιων αναγκών!)
 - Άρση των εμποδίων της επιχειρηματικότητας, που ανέδειξε η πρόσφατη έκθεση είναι τα περισσότερα μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ (Κ 17/11/2013).
4. Άμεση αποκρατικοποίηση μη στρατηγικού χαρακτήρα επιχειρήσεων που ανήκουν στο Δημόσιο με διαφανείς διαδικασίες (πέραν του ΟΠΑΠ, και οι ΕΛΒΟ, ΕΛΠΕ και οι περισσότερες από τις 54 ΔΕΚΟ). Αντίθετα, δεν είναι αναγκαία η πλήρης αποκρατικοποίηση ΔΕΗ, ΟΣΕ, ΕΛΤΑ, ΔΕΥΑ, παρά μόνον ο εξορθολογισμός της

λειτουργίας τους (π.χ. ένταξη όλων των ΔΕΚΟ στο ενιαίο μισθολόγιο και ενιαία ασφαλιστική κάλυψη).

5. Επανεξέταση στρατιωτικού δόγματος και περικοπή στρατιωτικών δαπανών: με 4% του ΑΕΠ παραμένουμε πρώτοι στην ΕΕ, και δύο φορές πάνω από το ΜΟ (1,9%). Αυτό αφορά και στο μέγεθος του δημόσιου τομέα: Από τους 768000 της απογραφής του 2011, οι 177000 ήταν στις ένοπλες δυνάμεις και οι 50000 στα σώματα ασφαλείας! Σήμερα έμειναν συνολικά 589841 (Μητρώο Μισθοδοτούμενων Ελληνικού Δημοσίου, Ιούνιος 2014). Δεν υπάρχουν άλλα περιθώρια μείωσης αριθμού ΔΥ χωρίς σοβαρή υποβάθμιση της υγείας, της παιδείας, της δικαιοσύνης και της εσωτερικής ασφάλειας.
6. Αλλαγές στο ασφαλιστικό. Η δαπάνη για κοινωνική προστασία από 15% το 2000 έφτασε στο 21% του ΑΕΠ το 2009 (IOBE 01/10). Χρειάζονται αντικίνητρα πρόωρης συνταξιοδότησης και «ανακύκλωση» των στρατιωτικών που συνταξιοδοτούνται πρόωρα με μετάταξη σε πολιτικές θέσεις του δημοσίου: οι γιατροί στα Νοσοκομεία και οι λοιποί στο πολιτικό προσωπικό του ΥΕΘΑ, ή στα Σώματα Ασφαλείας και στη Δημόσια Διοίκηση. Μόνον έτσι θα υπάρξουν περιθώρια για μια ελάχιστη εγγυημένη απασχόληση ως δίκτυο προστασίας ενάντια στη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό (INE 7/2014).
7. Αλλαγές στο πολιτικό σύστημα με δύο στόχους:
 - A. Εξορθολογισμό της λειτουργίας της κυβέρνησης με μείωση του αριθμού των Υπουργείων στα 15. Κατάργηση θέσεων Αναπληρωτών-Υφυπουργών. Θέσπιση θέσεων μονίμων Γενικών Γραμματέων. Μείωση βουλευτικών αμοιβών και προνομίων ως μέτρο εξοικονόμησης και παράδειγμα προς τους πολίτες αντί της μείωσης του αριθμού των βουλευτών, που θα σήμαινε λιγότερο αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Διάκριση βουλευτικής ιδιότητας και κυβέρνησης. Βουλευτική σύνταξη για τα πραγματικά χρόνια της θητείας από τον αρχικό ασφαλιστικό τους φορέα, και μόνον μετά τα 65.
 - B. Περιορισμό της διαφθοράς με θέσπιση της υποχρέωσης του πόθεν έσχες σε όσους καταλαμβάνουν δημόσιες διευθυντικές θέσεις και ηλεκτρονική επεξεργασία των δηλώσεων που σήμερα στοιβάζονται στα υπόγεια του Ανωτάτου δικαστηρίου. Πλήρης απαγόρευση σε όλους τους υπαλλήλους του ευρύτερου δημόσιου τομέα, αλλά και στους αιρετούς κάθε βαθμίδας –Βουλή, Περιφέρεια, Δήμοι) συμμετοχής σε εξωχώριες εταιρείες.

Συμπεραίνοντας, είδαμε ότι στις τρεις μεγαλύτερες διεθνείς κρίσεις, αλλά και στην Ελλάδα, οι πολιτικές εξόδου από την κρίση (με εξαίρεση τις κυβερνήσεις Reagan-Thatcher), ακολούθησαν παρεμβατικές και εν τέλει μη-φιλελεύθερες αρχές για να «ξεκολλήσουν» τις οικονομίες από την ύφεση. Το ίδιο συνέβη, και μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό, και στην Ελλάδα και το 1880, και το 1930 και το 1974. Κάπως αποφθεγματικά θα λέγαμε ότι

ο ελληνικός κρατισμός μπορεί να είναι αιτία της κρίσης, όμως είναι και αναπόφευκτο στοιχείο της εξόδου από αυτήν. Χωρίς τη μεταρρύθμισή του κάθε προσπάθεια μόνιμης ανάταξης της ελληνικής οικονομίας, αν δεν είναι μάταιη, είναι σίγουρα πρόσκαιρη.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αγγελέτος, Μ. κ.ά. (2012) «Το χτες και το αύριο της ελληνικής κρίσης». *Καθημερινή*, 3 Ιουνίου.
- Γιαννίτσης, Τ. (2005) *Η Ελλάδα και το μέλλον: Πραγματισμός και ψευδαισθήσεις*. Αθήνα: Πόλις.
- Δερτιλής, Γ. (1993) *Ατελέσφοροι ή τελεσφόροι; Φόροι και εξουσία στο Νεοελληνικό κράτος*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Δερτιλής, Γ. (2006) *Ιστορία του ελληνικού κράτους*. Αθήνα: Εστία.
- Ζουμπουλάκης, Μ. (2003) «Η παγκοσμιοποίηση σε ιστορική προοπτική». Στο Κόλλιας, Χ. και ά. (επιμ.) *Μύθοι και πραγματικότητες στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Πατάκης, σελ. 19-47.
- Ζουμπουλάκης, Μ. (2005) «Θεσμοί και μεταβολές στην ελληνική οικονομία», στο Κόλλιας, Χ. και ά. (επιμ.) *Σύγχρονες προσεγγίσεις στην ελληνική οικονομία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Καζάκος, Π. (2001) *Ανάμεσα σε κράτος και αγορά*. Αθήνα: Πατάκης.
- Καζάκος, Π. (2011) *Μετά το μνημόνιο*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κολλιντζας, Τ. και Ψαλιδόπουλος, Μ. (2009) *Οι κρίσεις του 1929 και του 2008 και οι πολιτικές αντιμετώπισής τους*. Παρουσίαση στην Ημερίδα της Βουλής των Ελλήνων, 12 Νοεμβρίου.
- Κρεμμυδάς, Β., επιμ. (1999) *Εισαγωγή στη νεοελληνική οικονομική ιστορία*. Αθήνα: Δαρδανός.
- Κωστής, Κ. (1986) *Οι τράπεζες και η κρίση 1929-1932*. Αθήνα: ΙΕΠ/ Εμπορική Τράπεζα.
- Κωστής, Κ. (2013) *Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας: Η διαμόρφωση του ελληνικού κράτους, 18ος-21ος αι..* Αθήνα: Πόλις.
- Προβόπουλος, Γ. (2014) «Όμιλία στην 81η ΓΣ των μετόχων της ΤτΕ», 27 Φεβρουαρίου.
- Τσαλίκη, Π. και Τσουλφίδης, Λ. (2013) *Δοκίμια πολιτικής οικονομίας*. Θεσσαλονίκη: Τζιόλας.
- Τσουκαλάς, Κ. (1977) *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Τσουλφίδης, Λ. (2009) *Οικονομική ιστορία της Ελλάδας*. 2η έκδ. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

Ψαλιδόπουλος, Μ. (1989) *Η κρίση του 1930 και οι Έλληνες οικονομολόγοι*, Αθήνα: ΙΕΠ/Εμπορική Τράπεζα.

Ξενόγλωσση

Acemoglu, D. Gallego, F.A. and Robinson, J.A. (2014) “Institutions, human capital and development”. *MIT, Department of Economics Working Paper Series 14-06*.

Bairoch, P. (1994) *Mythes et paradoxes de l'histoire économique*. Paris: La Découverte.

Bairoch, P. (1997) *Victoires et déboires: Histoire économique et sociale du monde du XVI s. a nos jours*. Paris: Gallimard.

Beaud, M. (1981) *Histoire du capitalisme de 1500 a nos jours*. Paris: Seuil.

Boyer, R. και Mistral, J. (1983) *Accumulation, inflation crises*. Paris : PUF.

Bowles, S., Edwards, R. and Roosevelt F. (2005) *Understanding Capitalism*, 3d edition, Oxford UP.

Christodoulakis, N. (2010) “Crisis, threats and ways out for the Greek Economy”. *Cyprus Economic Policy Review*, 4 (1), pp. 89-96.

Graff, M., Kenwood, A.G. and Loughheed, A.L. (2014) *Growth of the international economy, 1820-2015*. 5th ed. London: Routledge.

Dockès, P. and Rosier, B. (1983) *Rythmes économiques: Crises et changement social, une perspective historique*. Paris: La Découverte.

Hobsbawm, E. (2003) *Η εποχή των άκρων*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Karavitis, N. (2013) “Flat income tax rates: A fresh start?” IOBE, July.

Matsaganis, M. and Flevotomou, M. (2010) “Distributional implications of tax evasion in Greece”. *GreeSE Paper 31*. Hellenic Observatory, London School of Economics.

Matsaganis, M. and Leventi, C. (2010) *Distributional effects of the austerity measures in Greece*. Athens: Athens University of Economics and Business / Bank of Greece.

Matsaganis, M. (2013) *The Greek crisis: Social impact and policy responses*. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung.

McKinsey and Co. (2011) *Greece 10 years ahead: Defining Greece's new growth model and strategy*. Athens: McKinsey and Co.

North, D.C. (2005) *Understanding the process of economic change*. Princeton: Princeton UP.

Petralias, A., Petros, S. and Prodromides, (2013) “Greece in recession: Economic predictions, mispredictions, forecast suggestions and policy recommendations”. *Cyprus Economic Policy Review*, 7 (2), pp. 53-80.

Psalidopoulos, M. (ed.) (2012) *The great depression in Europe: Economic thought and policy in a national context*. Athens: Alpha Bank Historical Archives.

Rosier, B. (1988) *Les théories des crises économiques*. Paris: Maspero.

Πηγές δεδομένων

Eurostat

Alpha Bank Εβδομαδιαίο Δελτίο Οικονομικών Εξελίξεων

ΚΕΠΕ- Τετραμηνιαία Έκθεση, Τεύχη 15/2011, 18/2012, 19/2012, 22/2013. Μηνιαία Έκθεση 6/2014.

Παρατηρητήριο ΙΝΕ-ΓΣΕΕ/ Policy Briefs

Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, Τριμηνιαία Έκθεση Η Ελληνική Οικονομία, 1/2010, 1,2,3/2013, 3/2014.

Μιχαήλ Ζουμπουλάκης
Τμήμα Οικονομικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,
Κοραή 43, 38333, Βόλος
email:mzoub@econ.uth.gr

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΣΚΑΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ
ΓΟΣΠΟΔΙΝΗ ΑΣΠΑ
ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ
ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΟΛΓΑ
ΨΥΧΑΡΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ
ΣΤΑΘΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αραβαντινός Αθανάσιος	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Ανδρικόπουλος Ανδρέας	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασεργόβεν Λουδοβίκος	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Γιαννακούρου Τζίνα	- Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Γιαννιάς Δημήτρης	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δελλαδέτσιμας Παύλος	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δεμαθάς Ζαχαρίας	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Ιωαννίδης Γιάννης	- Tufts University, USA
Καλογήρου Νίκος	- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ)
Καρύδης Δημήτρης	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Κοσμόπουλος Πάνος	- Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ΔΠΘ)
Κουκλέλη Ελένη	- University of California, USA
Λαμπριανίδης Λόης	- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λουκάκης Παύλος	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Λουρή Ελένη	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μαλούτας Θωμάς	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Μαντουβάλου Μαρία	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Μελαχροινός Κώστας	- Queen Mary, University of London
Μοδινός Μιχάλης	- Διεπιστημονικό Ινστιτούτο Περιβαλλοντικών Ερευνών (ΔΙΠΕ)
Μπριασούλη Ελένη	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Παπαθεοδώρου Ανδρέας	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ.	- Université de Paris I, France
Φωτόπουλος Γιώργος	- Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Χαστάογλου Βίλμα	- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ)

αιχώρος

ΤΕΥΧΟΣ 21 | ΕΤΟΣ 2015
ISSUE | YEAR

- Ζουμπουλάκης Μ.** 4
Οικονομική Πολιτική σε καιρούς κρίσης: Ιστορικά προηγούμενα
- Κατσίκας Δ.** 21
Κρίση, πιστωτική συρρίκνωση και αγορά εργασίας:
Η περίπτωση της Ελλάδας
- Αρβανιτίδης Π., Νασιώκα Φ., Δημογιάννη Σ.** 55
Από την κρίση στα κοινά: ζητήματα αυτοδιαχείρισης στον αγροτικό τομέα
- Σαράτσος Γ., Πολύζος Σ.** 82
Τουριστική χωρητικότητα και κύκλος ζωής των τουριστικών περιοχών:
Η περίπτωση του Ν. Μαγνησίας
- Προφυλλίδης Β., Μποτζώρης Γ.** 107
Οικονομική μεγέθυνση και μεταφορική δραστηριότητα